

АРХИВОЛОГИЯ (ОБЩА ТЕОРИЯ ЗА АРХИВИТЕ) – ИДЕИ И ТЕОРИИ

проф. д-р Андриана Нейкова, СУ

Вструктурата на теоретичната архивистика, която е интегрално по своя характер научно познание, с течение на времето закономерно се обособяват самостоятелни дялове, които започват да се разработват от отделни научни дисциплини. В тази връзка в известните „Лекции по архивистика“ (1950), авторът акад. Иван Дуйчев уточнява, че с историята на архивите и архивното законодателство се занимава „*Архивологията*“, с архивните сгради и условията за съхранение на архивните документи – т. нар. „*Архивоикономия*“, а въпросите, свързани с основните архивни процеси и дейности, са предмет на т. нар. „*Архивотехния*“.

Посочените термини впоследствие не се възприемат от българските архивисти, поради което не се утвърждават в системата на архивната терминология. Вместо споменатия термин „*Архивология*“ у нас се използва съответно наименованието „История и организация на архивите“, която е една от профилираните дисциплини в учебния план на специализация *Архивистика*, която функционира в Исторически факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ през периода 1954–2002 г.¹ В специалност *Архивистика и документалистика* (2002), възникването, развитието и съвременната организация на архивите се преподават в лекционния курс *Архиви и общество*.

Някои съвременни чуждестранни автори дефинират термина „Архивология“ вече като „Наука за архивите“ или „Обща архивна теория“ – Т. Хорхордина, Евг. Старостин и др.² Доколкото споменатият термин „Архивология“ е по-коректен с оглед влиянието на различните научни концепции в развитието на архивната теория (лат. *conception* – систе-

ма от схващания или възгледи по даден научен или теоретичен въпрос; идея³), той се възприема и от автора на настоящата разработка.

* * *

Известно е, че първите теоретични трудове от общ характер по архивистика се създават едва в края на XVI в., въпреки че архивите започват целенасочено да се формират още с появата на най-ранните писмени документи в качеството им на средство за управление и основен информационен източник още в края на IV хил. пр. Хр. Авторите на тези трудове най-често са юристи или служители в архивите към канцелариите на съответните властови и религиозни институции в тогавашните европейски средновековни монархии. Техният интерес е насочен към въпросите относно статута, организацията и типологията на съществуващите архивни сбирки с публично значение, а също и значението им като декларирано право за управлението. Също така, те се опитват да изяснят и проблеми, свързани с необходимостта от систематизиране, регистрация и описание на архивните документи, както и условията за съхраняването им, съставянето на справочници към тях и др. Изводите им са, че съхраняваните документални свидетелства не са били достъпни, извън интересите на властващите елити в отделните абсолютиски монархии и църквата. Ето защо те се обозначават като „тайни“ или „секретни“ архиви (англ. „*secret*“ – тайна). Така се ражда и митът за многото скрити тайни в архивите, които професионално са поверени на тогавашните архивисти в качеството им на най-доверени служители на владетеля, аристокрацията и църквата.

За разлика от Средновековието, в условията на модерните национални държави се регламентира статутът на архивите като специализирани публични институции, включително и правото на достъп на гражданите до наследените от миналото архивни документи, независимо от тяхната предишна собственост. По този начин от „арсенали на властта“ в миналото, както ги определят френските архивисти, националните исторически архиви се превръщат в „лаборатории за научни изследвания“.

Изграждането на архивни мрежи в отделните европейски държави, както и създаването на съответната нормативно-методическа уредба, свързана със статута, функциите и технологията на архивната работа, допринасят за развитието на общата архивна теория, а също и за осъзнаване на необходимостта от професионално образование и квалификация

по архивистика. Според специалистите, повратен момент в развитието на модерната теоретична архивистика е появата през 1898 г. на методическото пособие: *Ръководство за класиране и описание на архивите*, което е разработено от холандските архивисти С. Мюлер (Dr. S. Muler), Й. Фейт (Dr. J. A. Feith) и Р. Фруин (R. Fruin Th. Az.)⁴. Както е известно, благодарение на формулираните от тях 100 правила, респ. авторски тези, изясняващи системата за научна класификация и описание на архивите, се обосновава принципът на „уважение към фонда“ (*respect des fonds*), провъзгласен официално във Франция още през 1841 г. Той обаче първоначално се свързва с библиотечните тематични и предметни класификационни схеми, без да се свързва на практика с произхода на архивните фондове.

Според холандските архивисти, архивният фонд трябва да бъде обособен като отделна отчетна и класификационна единица, за да могат документите от общ произход да се описват и съхраняват заедно. Всъщност те аргументирано оспорват прилагането до момента на библиотечните класификационни схеми и т. нар. „*Pertinenzprinzip*“⁵, като неподходящи за спецификата на архивните документи и съответните фондове. В случая идеята на авторите е, че е важно да се запази първоначалният ред на документите с общ произход от административната сфера, за да може всеки документ да бъде възстановен в състава на архивния фонд на административната структура, към който той по право принадлежи. А архивният фонд, който те сравняват с „жив организъм“, включва всички писмени документи, рисунки и печатни материали, официално създадени от дадено „административно тяло“ или от негов служител⁶.

Налага се да поясним, че това разбиране за архивния фонд не се отнася за документите във фондовете от личен произход (на отделни лица, семейства или родове). Причината е, че повечето от тях тогава традиционно се формират и съхраняват като архивни колекции в библиотеките, поради което се възприемат като част от професионалните компетенции на библиотекарите, а не архивистите.

*Принципът на произхода – Provenienzprinzip (Prinziple of provenance)*⁷, и посоченият по-горе *принцип на уважение към фонда (respect des fonds или Herkunftsbeginsel*, според Мюлер), са били прилагани в архивната класификация още преди появата на холандското методическо пособие. През 1881 г. в утвърдените правила, регламентиращи подреждането на делата в Тайния архив на Прусия, се предвижда систематизирането на документите да се извършва съобразно произхо-

да им в административните структури, респ. въз основа на съответния **Registraturprinzip (Strukturprinzip)**.

За много кратко време холандското **Ръководство за класиране и описание на архивите** получава признанието на международната архивна колегия и е оценено в методологично отношение като съществен принос и фундамент за развитието на модерната теоретична архивистика и практика. Още през 1910 г. секцията на архивистите в Международния конгрес на библиотекарите, който се провежда в Брюксел, изцяло одобрява принципите, обосновани от споменатите холандски архивисти Мюлер, Фейт и Фруин. Заявената официална позиция е важна стъпка към създаването на една обща архивна теория за обработването на архивните документи от архивните институции. Благоприятен фактор е и неговото сравнително бързо превеждане и публикуване на основните европейски езици: на немски език през 1905 г., на италиански език (от немския превод) – 1908 г., на френски език – 1910 г., на български – 1912 г., на руски език – 1931 г.; на английски език – 1940 г. и др. В тази връзка през 1956 г. американският архивист Теодор Шеленберг (Th. Schelenberg) определя разглеждания холандски регламент като: „Библия на съвременните архивисти“, а неговите автори – „бащи на модерната архивистика“. Известно е, че и досега текстовите документи на хартиен носител, които са обект на архивиране, както в учрежденските архиви, така и в архивните институции, продължават да се регистрират, систематизират, описват и съхраняват под формата на архивни фондове или колекции, независимо от принципите на управлението на съответната национална архивна система, функционираща като централизиран, децентрализиран или смесен модел.

Този възприет от архивната общност методически регламент обаче за известен период предопределя развитието на теоретичната архивистика предимно като описателна наука. За нейната емпирична насоченост допринася и методологичната ѝ обвързаност с тогавашния исторически позитивизъм, който запазва влиянието си и през първите десетилетия на ХХ в. Ето защо повечето от теоретични изследвания по архивистика, в това число и по история на архивите, остават на равнището на официалната етагистка парадигма⁸.

Позовавайки се на холандското пособие, английският архивист Хилари Дженкинсън (Sir Charles Hilary Jenkinson 1882–1961), през 1922 г. в своя капитален труд **Ръководство по администриране на архивите**

(*A Manual of Archives Administration*)⁹, обосновава тезата си за безпристрастната позиция на архивиста в процеса на оценяването на съвременните тогава документи с цел извършване на селекция за евентуалното им унищожаване или предаване в съответните исторически архиви. Придържайки се стриктно към философията на холандския регламент, но и към своето убеждение за „свещения характер“ на документалното свидетелство, Дженкинсън счита, че професионалните архивисти са отговорни за съхраняването на предадените им автентични документи, както и за реда, и описанието им в съответната административна структура, включително и за контекста на същите, заложен от техните създатели. В случая авторът е повлиян от практиката, свързана със средновековните архивни документи, при които не се налага да се извършва подбор и унищожаване на част от тях. Ето защо отговорността за извършване на подбора за унищожаване на съвременните документи, според Дженкинсън, е задължение само на техните създатели, т. е. на администрацията по места. Той споделя и безпокойство си, че администраторите всъщност могат да не унищожат достатъчно количество документи, да унищожат прекалено много или да създадат не само обективни документи, но и исторически тенденциозни. Авторът обаче не предлага решения на посочените проблеми.

Принос на Дженкинсън е и дефинирането на основни архивни термини, сред които: *документ (Record)*, и *архив (Archiv)*. Той счита, че „*документ*“ е повече технически термин, за разлика от „*архив*“, който има своите значения в различните езици. Специално в дефиницията на термина *Archiv* той се позовава на: *The Oxford English Dictionary*, според който същият има древногръцки произход, а значението му се свързва с място за съхраняване на публични архивни документи.

Що се отнася до термина „*архивен документ*“, Дженкинсън го разглежда като удобна форма на „изкуствена памет“ и „недискредитирано свидетелство за действие“. Логичният извод на автора е, че не трябва да се допуска и най-малката намеса след неговото създаване, защото в противен случай ще се наруши характера му на „безпристрастност“. Като ценни, според него, следва да се определят документите, които се вменават в рамките на официалната държавна идеология и историография в дадения момент.

Концепцията на Дженкинсън за отговорността на администрацията при селекцията на документите за постоянно съхраняване или уни-

щожаване намира своите привърженици. Причината е, че след края на Първата световна война, поради лавинообразното нарастване на административната документация, се натрупват огромни документални масиви в учрежденските архиви. В тази ситуация се налага да се уточнят професионалните отговорности на „архивиста-администратор“ в държавните институции, които са създатели на документите, и на „професионалните архивисти“ в историческите архиви, които трябва да осигурят съхраняването им в качеството на исторически извори.

Разглежданото *Ръководството по администриране на архивите (A Manual of Archives Administration)*, въпреки че е съобразено предимно с регламентите и практиката в архивите на Обединеното кралство, също има фундаментално значение за развитието на модерната теоретична архивистика, архивната терминология и методическите изисквания в архивната работа като цяло. Своеобразно признание на идеите и концепциите на автора е, че този труд е преиздаден през 1937 г.

През първата половина на ХХ в. в общата архивна теория доминира влиянието на философията на позитивизма, което е характерно за трудовете на Е. Казанова (E. Casanova) и С. Пистолезе (S. Pistolese) – представители на водещата по това време италианска архивна школа.

В монографията си *Архивистика (Archivistica)*¹⁰, Казанова откроява четири основни етапа в историята и развитието на архивите, както и на теоретичната архивистика: Архивите и архивистиката в древността и до XIII в.; Архивите и архивистиката през периода XIII–XV в.; Архивите и архивистиката през периода XVI–XVIII в.; Архивите и архивистиката през периода XVIII в. до 1928 г. Въпреки че не обосновава предложената периодизация, направената класификация е съобразена с възприетата периодизация на историята от представителите на позитивистката школа по същото време, а именно: стара, средновековна и модерна история.

Казанова е привърженик и на идеята за съществуващата генетична връзка между учрежденските архиви и историческите архиви в отделните държави, която е една от аксиомите и в съвременната класическа архивна теория, методика и практика.

По въпроса за правото на отделните суверенни европейски държави да реституират собствеността си върху архиви, които са притежание на други държави по силата на предишни политически реалности или в резултат от насилствено заграбване и трансфер по време на въоръжени конфликти, неговата позиция е противоречива. Защиатавайки споменатия

Provenienzprinzip, той основателно оспорва предложението за връщане на някои архивни документи от страна на бившата Австро-Унгарска империя, които след края на Първата световна война се оказва, че имат историческо значение и за още седем нови суверенни държави. Съгласно посочения принцип, документите в даден национален исторически архив се отнасят към този архивен фонд, от който произхождат, а вътре във фонда запазват първоначалния си ред от съответното деловодство, респ. от администрацията, която ги е регистрирала и използвала първоначално.

Същевременно Казанова приема, макар и с известни уговорки, че местните архиви би трябвало да споделят съдбата на бившите суверенни територии, независимо на кого са принадлежали преди това. На практика обаче подобна идея е неосъществима. Тя противоречи на общоприетата универсална теория за архивния фонд, според която съхраняването на всеки архивен фонд трябва да бъде по начина, както той е бил регистриран и систематизиран от администрацията на съответния фондообразувател.

Поради интереса, който предизвиква и заради научните ѝ достойнства, монографията на Казанова е преиздадена през 1966 г.

През 1934 г. в Рим е обнародвана и монографията на Пистолезе **Европейските архиви от XI в. до наши дни (Les archives europeenes du X siecle a nos jours)**¹¹. За начало на историята на европейските архиви в заглавието на труда си авторът визира XI в., въпреки че в изложението си той отбелязва тяхната по-ранна поява през периода IX–X в.

Целта на Пистолезе е да разкрие причините и факторите, които обуславят появата на различните видове архиви в европейското пространство, а също и организацията им, технологията на архивната работа, промените в състава на националния публичен архивен ресурс, и др. В методологично отношение той също е привърженик на позитивистката школа. Това проличава при предложената периодизация за историята на европейските архиви, както и в обясненията за отражението на различните фактори върху тяхното развитие и трансформации. Според автора, европейските архиви получават статут на специализирани публични държавни институции благодарение на принципите, провъзгласени от Френската революция в края на XVIII в.

* * *

Влиянието на италианската архивна школа във философски и теоретичен аспект може да се открие и в известните **Лекции по архивис-**

тика (1950)¹² на проф. Иван Дуйчев, което не е случайно. Той е дипломиран архивист-палеограф, възпитаник на **Школата по архивистика и палеография** към Секретния архив на Ватикан (1935).

Чрез тези лекции още в началния етап от развитието на съвременната българска теоретична архивистика се предоставя възможност да се приобщим към постиженията на европейската теоретична архивистика и професионално образование, но, за съжаление, това не се случва.

Лекциите, както е добре известно, са били предназначени за обучението на архивисти у нас, но за все още бъдещите български архиви. Курсът се провежда през есента на 1949 г. в тогавашния Български библиографски институт. През следващата година **Лекциите по архивистика** са обнародвани под формата на циклостилно издание и в скромния тираж от 300 бройки, а през 1993 г. трудът е преиздаден по инициатива на преподаватели в катедра **Архивистика и ПИД** – Исторически факултет, Софийски университет „Св. Климент Охридски“.

Въпреки че до преиздаването им те остават почти неизвестни за няколко поколения архивисти у нас, изминалото време не намалява тяхната научна стойност. И днес **Лекциите по архивистика** запазват значението си на класически образец за разработване с учебна цел на основните теоретични въпроси на съвременната архивистика, дейността на архивите, архивното образование и квалификация. В отделните теми, които са 24 на брой, не може да се открие дори сянка на комунистическата идеология или на класово-партийния подход, като иманентна същност на официалната по същото време у нас марксистко-ленинската методология. Авторът остава верен единствено и само на своя професионализъм и на документите, като исторически свидетелства. От голямо значение в конкретния случай е и дългогодишната му работа, свързана с издирването на български средновековни документи и ръкописи в редица чуждестранни архиви и библиотеки, тяхното критично проучване и публикуване.

Според Дуйчев, превръщането на историческата наука в точно знание, което се стреми да обгърне всички страни на човешкото битие и да стане изложение не само върху неговото политическо, но и икономическо и социално минало, насочва специалистите към архивните документи, които са най-ценното историческо градиво, а с това се повишава интересът и към самите архиви като хранилища на тези документи. Ето защо приоритетна задача на българските историци и архивисти е системното издирване, критично проучване, копиране и публикуване на

съхраняваните в чуждестранните архиви, библиотеки и музеи архивни документи и ръкописи за българската средновековна история и култура. Авторът подчертава и значението на новите видове документи върху технически носители – фотодокументи, фонодокументи, филми и други, които също трябва да се предават и съхраняват в архивите, тъй като са част от националното ни архивно наследство.

Също така проф. Дуйчев се спира, макар и накратко, на историята и съвременната организация на архивите. Илюстрира с подходящи примери спецификата на архивната работа, която включва процесите, свързани с комплектуването на архивите и формирането на съответните документални комплекси, систематизирането и описанието на архивните документи, определянето на тяхната ценност и автентичност въз основа на съответните реквизити (автор, дата, печат, текст, писмовен материал и др.), както и системното им публикуване с цел осигуряване на достъпна „печатна изворова база“ за изследванията по история през разглеждания период.

Лекциите имат важно значение и за изясняването на българската архивна терминология, включително и терминологията, свързана с т. нар. „помощни исторически дисциплини“ или „специални исторически дисциплини“, което е едно по-коректно наименование. Към тях се отнасят *изворознание, палеография, дипломатика, историческа хронология, историческа метрология, сфрагистика, археография* и др. Именно методическият инструментариум на специалните исторически дисциплини, обект на които са писмените исторически извори или отделни техни страни, намира най-широко приложение в професионалната работа на архивистите.

Особено ценна е предоставената информация относно учебните планове и програми на европейските университети и професионални школи, с дълголетни традиции в обучението и подготовката на архивисти-историци. Представите и изискванията на проф. Дуйчев за бъдещата тогава професия „архивист“ у нас са съобразени с утвърдените чуждестранни образователни модели и стандарти в областта на професионалното обучение по архивистика: „... архивистът не бива да бъде смятан просто като някакъв обикновен чиновник, натоварен да се занимава със запазването и описването на известни архивни материали. Напротив, той трябва да бъде включен с пълно право между същинските научни работници и трябва да бъде смятан, като пръв помощник и сътрудник на учения и изследвача. Неговата работа налага извънредно голяма научна отговорност и изисква дълбоки и основни познания в областта на

няколко научни дисциплини. Той трябва да притежава, преди всичко, задълбочени познания из областта на общата и специална история, защото архивните документи са най-ценните исторически извори. Той трябва да познава стари и нови езици, за да може да се справи с цялото разнообразие от архивни ценности, които произхождат от разни времена и разни народи. Понякога това знание трябва да бъде още по-задълбочено, тъй като в ръцете му могат да попаднат документи, в които да е отразен езикът на една епоха или на една ограничена езикова област. Необходими са знания относно палеографията, за да могат да бъдат разчетени стари документи, написани на един или друг език и с едно или друго писмо. Необходимо е да се познават добре разните хронологически системи и начините, чрез които, при наличността на едни или други хронологически елементи, един документ може да бъде датиран по възможност най-точно. Необходими са знания по сфрагистика, за да може да бъде разчетен и обяснен един печат. Най-сетне, покрай разните специални знания, необходимо е да се познава онова, което наричаме архивоекономия и архивотехния, сиреч, сведения за запазването на документите и за уредбата на един архив¹³.

Основателно тези лекции се оценяват от архивната ни колегия като най-ценното наследство за българската *Архивология* или *Науката за архивите*¹⁴.

* * *

Съществен принос за развитието на общата архивна теория и историята на архивите, като самостоятелна научна дисциплина, както и за усъвършенстването на нейната методология и методически инструментариум, има и германският архивист Адолф Бренеке (A. Brenneke)¹⁵. В лекциите си, които той чете през 30-те години на XX в. в тогавашния Архивен институт в Берлин, разработва теорията за т. нар. „идеални типове“ архиви, които се формират през различните исторически периоди. Авторът, който е привърженик на неокантианската школа¹⁶, откроява на базата на логически конструкции общо 10 основни типа архиви, които се появяват в средновековните монархии и до тяхното институционализиране след края на XVIII в. в отделните национални държави

Според Бренеке, през първия етап, който съвпада с ранното средновековие и класическите представителни монархии, се формират само два типа архиви: „А“ – архиви на канцеларии, създаващи документи, и

които съхраняват старите им документи; и „В“ – хранилища на особено важни входящи документи. Наличието на тези архиви авторът характеризира с термина „дуализъм“, който е определящ не само за границите, но и за структурата на тогавашното архивно пространство.

През периода на абсолютизма – (XVI–XVIII в.), той установява наличието вече на 4 типа архиви. Освен предишните тип „А“ и „В“, Бренеке проследява генезиса на два нови типа: „С“ и „D“. Тип „С“ свързва съответно с „Архива на короната“ или „Дворцовия архив“, наричан още „Таен архив“, в който се концентрират и съхраняват официалните юридически актове и административни документи. А с индекса „D“ в предложената схема се обозначава „Главният архив“. Най-често този тип архив, в който се предават и съхраняват предимно документалните сбирки на прекратилите дейността си „регистратури“, възниква на основата на тип „С“ – в случая това е посоченият „Архив на короната“, респ. на владетеля.

Създаването на ведомствените или отрасловите архиви, свързани с конкретни учреденски архиви, Бренеке отбелязва с индекса „Е“. Следва тип „F“ – учреденски архиви, които се формират в регистратурите на различните държавни институции. За този период авторът пояснява, че след като се преодолява предишния дуализъм между архива на канцеларията и хранилището на входящите документи, се заражда нов дуализъм: този път между Главния архив, като исторически архив, и учреденските архиви в сферата на тогавашната администрация. С преодоляването му се извършва синтез, в резултат от който се обособява Централният исторически архив, обозначен като тип „G“, който има самостоятелен статут в структурата на съответната държавно-административна система. Провинциалните или териториалните исторически архиви, Бренеке обозначава с индекса „H“. За архивното управление, като специализирана архивна администрация, той използва индексът „J“, а за службата по организиране съхраняването на архивните документи в рамките на Централния архив – индексът „K“.

Достойнство на класификацията на Бренеке е опитът да се обвърже генезиса, еволюцията, типологията и съвременната организация на архивите с развитието на съответната държава и нейните институции в духа на етатистката парадигма. Това означава, че в историко-хронологичен аспект те се проучват с оглед типа държавно-политическа система и институционална структура на дадено общество. Подобен подход позволява да се разглежда историята на архивите в контекста на развитието на

държавността, доколкото основната им функция и досега се определя от потребностите на управлението, въпреки че след края на XVIII в. по президентския те трябва да служат на интересите на гражданите в обществото.

Като цяло схемата, разработена от Бренеке, няма обаче единна научна основа. Тя обхваща само архивите на държавните институции, изключвайки всички други архиви с публично значение, както и техните взаимоотношения със специализираните архивни структури и институции.

Следователно, до края на Втората световна война представените автори допринасят чрез своите теоретични разработки за разширяване и уточняване съдържанието на фундаменталното понятие „*архив*“. Освен предишните значения: място за събиране и съхраняване на юридически и административни актове или сбирки от стари ценни документални свидетелства, то придобива ново обобщено значение чрез включване на понятията – „*архивни документи*“, в см. „*исторически източници*“, както и „*държавни и други публични архиви*“.

Във връзка с уточняване съдържанието на термина *Архивология*, като наименование на *Общата архивна теория* или *Наука за архивите*, определен принос имат и представителите на съветската архивна школа¹⁷. Известно е, че съветските архиви в нормативно-методическо и институционално отношение са резултат от социалния експеримент, започнал в Русия през 1917–1918 г. и продължил повече от седемдесет години. В съответствие с официалната идеология и марксистко-ленинската методология те допринасят за създаването и утвърждаването на съветската архивна теория, методика и практика. Водещи за развитието на архивния отрасъл като цяло са принципът на партийността, класово-партийния и формационния подход. Ето защо в условията на тоталитарната държава на архивните институции се възлагат и някои несвойствени за тях функции, характерни за разглеждания модел, като противостоящ до този момент на традиционните архивни модели, продукт на демократичното управление.

* * *

Налага да припомним, че след края на Студената война именно представители на новата рускоезична архивна школа се обявяват срещу собствената си крайно идеологизирана държавна архивна доктрина и поставят на дневен ред необходимостта от реформиране на наследената от тоталитарния период „съветска архивна система“. Особено внимание

в случая заслужава позицията на проф. Татьяна Хорхордина – (Российский государственный гуманитарный университет (РГГУ)), която счита, че този тип архивна система вече не отговаря на обществените очаквания в условията на извършващия се преход към съвременните демократични ценности и пазарна икономика в Русия. Нейната монография – „История и архивы“ (1994)¹⁸, е първият опит за анализ на „съветския архивен модел“. Според авторката, в тоталитарното общество и държава архивите нямат собствена съдба. Решенията за тях и дейността им, дори и всички назначения на ръководните позиции в тази система, се вземат и налагат от външни органи – обикновено висшестоящите партийни ръководства. По този начин се блокират вътрешните закони за саморазвитие, присъщи на архивите, като специфичен социален феномен. Целта е да се ограничи общественото им въздействие, особено тяхната духовна и културна мисия, да се контролира достъпът до информационния им потенциал, научните комуникации в архивната среда, и др.

Позовавайки се на много новооткрити документални свидетелства, Хорхордина успява да покаже несъстоятелността на целенасочено създаваните митове в течение на десетилетия за превъзходството и предимствата на „съветския модел“ архивна система в сравнение с всички други архиви, не само в миналото, но и през съвременния период. Авторката е категорична: „... **Повече от седемдесетгодишния експеримент, основната цел на който е била да бъдат монополизирани всички архиви от горе до долу, за да бъдат използвани в качеството им на примитивно „политическо оръжие“, завърши с крах“.**

Изминалото време потвърди обективността на анализите и заключенията на проф. Хорхордина. По стечение на историческите обстоятелства направените констатации в значителна степен се отнасят и за останалите държави, в които след края на Втората световна война се възпроизвежда посочения „съветски архивен модел“. Както е известно, у нас през периода 1951–1989 г. също се възприема съветската нормативно-методическа уредба във връзка с изграждащата се национална архивна система. Теоретичните изследвания в тази област по презумпция се съобразяват с официалната идеология, марксистко-ленинската методология и принципите на управление в тоталитарната държава. Основният критерий за развитието на българската архивна система през този период е степента на съответствие спрямо официалната съветска архивна доктрина и практика¹⁹. Типична илюстрация за посочената обвързаност

е монографията на доц. Мария Кузманова (Матеева) – „История на архивите и организация на българското архивно дело“ (1966)²⁰. В нея за първи път системно се проследява появата и развитието на архивите у нас през различните периоди от съществуването на българската държава, включително и тяхната организация през съвременния период до средата на 60-те години на ХХ в. Съдържанието е систематизирано в 9 части, като 4 от тях са посветени на създаването и изграждането на националната ни архивна система. За целта авторката разглежда въпросите относно статута, типологията, профилирането и административната подчиненост на различните държавни (исторически) архиви: централни, местни и т. нар. „ведомствени архиви с постоянен състав на документите“, както и създаването на паралелната и обособена мрежа на партийните архиви.

Като цяло периодизацията на историята на българските архиви е съобразена с изискванията на класово-партийния и формационен подход, характерен за господстващата по това време и у нас марксистко-ленинска методология и терминология. Авторката е убедена, че организирането и профилирането на новосъздадените български архивни институции по подобие на съветския централизиран модел е единственият правилен избор. В съответствие с наложените тези в официалната историография тя определя националната ни архивна система, която започва да се изгражда през 1951 г., като най-висшия етап в развитието на българските архиви и историята на архивното ни дело. Според нея, нерешените все още проблеми в тази област се дължат единствено и само на „непълната централизация на българските архиви“ в сравнение със съветските архиви.

Въпреки своите методологически несъвършенства обаче, посочената монография в емпирично отношение продължава да е полезна на изследователите, занимаващи се с тази проблематика, включително и за учебни цели.

* * *

През съвременния период и особено след края на Студената войнa теориите и подходите от миналото представляват интерес предимно в исторически аспект и в контекста на развитието на *Архивологията*, като *Обща архивна теория* или *Наука за архивите*, съответстваща на сложната структура и интегралния характер на архивното познание. В тази връзка интерес представляват приносите на следващите генерации

автори. Сред тях е и споменатия Т. Шеленберг, американски архивист от немски произход, който, за разлика от предходниците си, в своя капитален труд: *Съвременни архиви. Принципи и техники (Modern Archives: Principles and Techniques)*, обвързва работата на професионалния архивист с подбора на документите, като предпоставка за тяхното архивно съхраняване и използване²¹.

Ускорените темпове на нарастване на административната документация в САЩ по същото време затрудняват нейното съхраняване, което на практика трябва да се осигурява на няколко равнища: в процеса на оперативното използване на документите, при архивирането им в учрежденския архив и с историческа цел. В американската концепция за „*жизнения цикъл*“ на документите, която обхваща посочените етапи и процеси, доминира идеята за необходимостта от взаимодействие между администраторите-архивисти и деловодителите, като същевременно се конкретизират техните компетенции. Съответно: деловодителите организират оперативната административна документация, а архивистите извършват подбора на документите, подлежащи на постоянно запазване. Според Шеленберг, въпросната оценителна дейност изисква от архивистите да познават добре създаваните административни документи, още преди извършване на селекцията по критерия ценни/неценни от историческа гледна точка.

Авторът, който заслужено е признат за „баща на оценителната теория“, въвежда и изяснява понятията „*първична стойност на документа*“ и „*вторична стойност на документа*“. *Първичната стойност* отразява важността на дадения документ за създателя му, а *вторичната стойност* в случая има две измерения: *свидетелствена*, респ. *исторически източник*, която се определя от важността му за изследователя; *информационна* – значението му за обществото (за гражданите). Съответно архивистите трябва да определят, коя информация е важна или неценна от историческа гледна точка, респ., кои документи следва да бъдат запазени и кои евентуално ще бъдат унищожени. За целта Шеленберг дефинира термините: *документ* и *архивен документ*. Той пояснява, че *архивните документи* са само част от съответния документален комплекс, която се предава за постоянно – (вечно), съхраняване в историческите архиви.

За възприемането на понятието *Архивология* със значение *Наука за архивите* допринася и известната „*документационна стратегия*“ на Х. Самюълс (Helene Samuels)²². Тя се основава на идеята на авторката за съществуващата органична връзка между официалните и личните до-

кументи по основни теми, както и за тяхното издирване. Нейната концепция обобщава личния ѝ опит, придобит от работата с документация, свързана с големи научни и технологични проекти, която обикновено е разпръсната между участниците в тях – университети, научни центрове и специалисти-изпълнители. Именно те притежават интелектуална собственост върху част от спомената документация. Според Самюълс обаче, в подобни случаи често се налага да се допълнят традиционните методи за оценка на документалните свидетелства, свързани със значими за обществото теми. Предложеният подход позволява и изисква участие на архивистите вече в една нова междуинституционална „*документационна стратегия*“ на по-високо равнище с цел издирване, оценка и придобиване на лични ръкописи и материали, допълващи и свързани с архивите на съответната институция. За целта те трябва с помощта на т. нар. „*институционален функционален анализ*“ предварително да проучат и оценят самата институция, за да определят ценността на допълнително издирените документи, включително и лични архиви, научни публикации и други, свързани с нейната дейност.

Спомената стратегия позволява да се преодолее класическата, но вече недостатъчна като обхват схема за оценяване на документите според съдържанието или интересите на потребителите (Шеленберг). Визираните документи са взаимно свързани, както са свързани и процесите на тяхното създаване в отделните институции. Прилагането на функционалния подход значително разширява отговорностите на архивистите не само като „пазители на документите“, но и с преки ангажменти към целия „жизнен цикъл“ на документите, които се създават във всичките възможни формати и социални сфери на съвременното общество. По този начин архивистите-специалисти стават участници в процеса на формиране на публичния документален и архивен ресурс.

Всички тези нови стратегии, теории и подходи изразяват осъзнатата необходимост да бъде документирана от историческа гледна точка, както официалната политика и дейността на съответните правителства, така и отношенията между държавата и нейните граждани, в това число и различните социални групи, без изключения, респ. и т. нар. „маргинали“. Това не е случайно. Концепцията за необходимостта от прилагане на обществените подходи в областта на *Архивологията* (Науката за архивите и Общата архивна теория), а също и в архивните регламенти и практика, съответства на реалностите в съвременния архивен отрасъл

като цяло, че: архивите са част от държавната администрация, но и публични институции, които подлежат на „публична санкция“, включително и на контрол от страна на гражданите.

Тенденцията към увеличаване професионалните компетенции и отговорности на архивистите в условията на съвременната технологична парадигма и мрежово общество е обоснована и в създадената през 70-те години на миналия век теория за т нар. „тотални архиви“. Тя е постижение и принос на канадската архивна школа, но и своеобразна реакция към прекалено засилващото се влияние на историците върху развитието на архивите чрез претенцията им за осигуряване на максимално разнообразен кръг от документални свидетелства.

В случая „тоталността“ се характеризира в два аспекта: комплектуване, както на административни документи, така и на документи, които са частна и интелектуална собственост; съхраняването на документи върху различни носители в електронна среда – текстови документи върху хартия, документи върху технически носители, а също и съвременните електронни документи, и бази данни, като част от националното документално наследство. Тази теория предполага и нов подход за оценяване на документите. Става въпрос за функционално ориентиран, основаващ се на произхода мултимедиен подход от гледна точка на отразените в тях функции, програми и политики в обществото, с които те си взаимодействат или непряко отразяват. Следователно, канадската концепция разглежда документите в контекста на тяхното създаване, а най-новите ѝ интерпретации са насочени към електронните документи и бази данни, като продукт на съвременната управленска и деловодна дейност. На практика прилаганият подход означава замяна на предишната информационна парадигма при оценката на документите в зависимост от бъдещото им използване, с познавателната парадигма, при която оценката им е въз основа на сведенията за произхода на съдържащата в тях информация, за създателя (автора) на документа, както и за даденото управление, функции и характеристики на документите върху различни носители.

Теорията за „тоталните архиви“ се свързва най-често с известния канадския архивист и университетски преподавател от английски произход Хю А. Тейлър (Hugh Teylor 1920–2005). В неговата книга: „Представи за архивите: Есета и разсъждения“ се съдържат общо 15 есета, подредени по хронология, които дават възможност на читателите да оценят по достойнство развитието на концепциите на автора в течение на

повече от три десетилетия²³. Особен интерес представлява тезата му за необходимостта да се изследват причините за появата на даден документ, връзката между конкретно действие (събитие) и свързаните с него документи, за да си отговорим на въпроса, как и защо се създават документите в обществото. Той е убеден, че и историците, от своя страна, трябва да възприемат същия подход към документалните свидетелства, които използват в качеството им на исторически извори.

Следователно, теорията за „тоталните архиви“ е от стратегическо значение за формирането на съвременния публичен архивен ресурс, но у нас все още е почти непозната и без конкретна реализация.

От друга страна, съвременните историци проявяват подчертан интерес към промените и процесите предимно в социалната сфера. В техните изследвания се разглеждат събития от вида на преселения на народите в миналото и по време на регионални или световни въоръжени конфликти, нашествия, културни дифузии, революции, преходи и други, които са променили историческата съдба на отделни личности, семейства, родове, генерации, прослойки, етноси, обществото и съответната държава. За целта те проследяват генезиса и влиянието на обществено значимите идеи, философски учения, както и на новите социални модели, нагласи, поведение, движения и съпротиви. Всички те инициират промените в демографски, интелектуален, нравствен, политически, технологичен, стопански и културен аспект в дадения социум, но по правило не се отразяват в достатъчна степен в официалните документи. Сведения за нерегламентираните обществени отношения и действия се съдържат главно в личните фондове или в други източници от вида на литературни произведения, периодичния печат, мемоари и т. н.

А и съвременният архивен отрасъл вече се характеризира не само с понятия като *Архивология, Университетска архивистика, стартово професионално архивно образование и квалификация*, а със *стратегии, политики, стандарти, проекти* и т. н. Ето защо въпросите относно статута и състава на националния електронен архив, типологията и йерархията на архивното описание при дигитализацията на информационните ресурси на архивите, разликата между архивния фонд и архивната колекция – основни отчетни и класификационни единици във връзка с традиционните документи, и архивната електронна колекция като нов масов формат, който основателно поражда недоверие от страна на потребителите на е-услуги от архивите, и други, засега остават без отговор.

* * *

Направеният, макар и най-общ преглед на идеите, теориите и подходите в областта на *Архивологията* или *Науката за архивите* очертава обаче сравнително широки рамки и критерии за оценка на съответните български разработки в контекста на общото развитие и съвременно равнище на архивното знание.

Завършвайки, бих искала да споделя, че, за съжаление, ние почти не познаваме чуждестранната специализирана литература, респ. водещите идеи, школи, автори и техните трудове по проблемите на съвременната *Архивология*. Логично възниква и риторичният въпрос – какво четем всъщност, за да бъдем качествени преподаватели и специалисти по документалистика и архивистика, както и дали някой някъде нас ни чете или ще продължаваме да си пишем и работим в една измамна себедостатъчност.

Бележки

¹ Протокол № 11 – В: Архив на СУ, Ф. 1, оп. 35, д. 60, л. 135.

² Хорхордина, Т. И. Архивоведение на стыке веков. Труды Историко-архивного института. Т. 35. Архивистика на рубеже веков: (XX–XXI). Електронна версия, М., 2004, с. 1–15.

³ Милев, Ал., Б. Николов, Й. Братков. Речник на чуждите думи в българския език. Четвърто преработено и допълнено издание. С предговор към първото издание от акад. Вл. Георгиев. Изд. Наука и изкуство. С., 1978, с. 375.

⁴ Ръководство за класиране и описание на архивите. Превод от френски Д. поп Илиев. Печатница „Надежда“ на Р. Шимонов. С., 1912; Електронна библиотека по архивистика и документалистика.

⁵ Принцип на класификация на документи с различен произход, при която се обединяват в групи по предметни и други съдържателни принципи. Речник на българската архивна терминология. УИ ВСУ „Черноризец Храбър“, 2002, с. 54.

⁶ Кук, Т. Архивите в постмодерния свят: взаимодействие на архивната теория и практика след издаването на Холандския учебник от 1898 г. АП, 1996, кн. 3–4, с. 28–30.

⁷ Принцип на произхода, според който документите в архива се отнасят към този архивен фонд, от който произхождат, а вътре във фонда

запазват първоначалния си (даден в деловодството) ред. Речник на българската ... УИ ВСУ „Черноризец Храбър“, 2002, с. 54.

⁸ Учение за намеса на държавата в създаването и управлението на стопански учреждения (фр. *etatisme*); (гр. *paradeigma* – в прен. см. образец, пример).

⁹ *Jenkins, H.* A Manual of Archives Administration. London: Percy Lund, Humphries and Go., 1965 (first published 1922).

¹⁰ *Casanova, E.* Archivistica. Siena. 1928; 1953.

¹¹ *Pistolesse, S.* Les archives europeenes du X siecle a nos jours. Rome, 1934.

¹² *Дуйчев, Ив.* Лекции по архивистика. УИ „Св. Климент Охридски“, С., 1993.

¹³ Пак там, с. 341–342.

¹⁴ *Нейкова, А.* Приносът на проф. Иван Дуйчев в Българската университетска архивистика. – В: Университетски четения по архивистика. Т. II. 60 години Българска университетска архивистика и 10 години специалност Архивистика и документалистика в СУ „Св. Климент Охридски“. С., 2013, с. 188–190.

¹⁵ *Brenneke, A.* Archivkunde. Ein Beitrag zur Theorie und Geschichte des Europaischen Archivwessns. Bearbeiten nach Vorlesungsnachschriften und Nachlasspapieren und ergenst von Wolfgang Leesch. Leipzig, 1953.

¹⁶ Философско течение, което възниква през 60-те години на XIX в. в Германия и развива основни положения от философията на Имануел Кант (1724–1804), в това число и т. нар. ***Geistwissenschaften*** – (нем., ***Науки за духа*** – наименование на хуманитарните дисциплини, разглеждани като единен комплекс в общата теория на познанието, а съответните философски категории и научни понятия се тълкуват като логически конструкции). Самото понятие ***Geistwissenschaften*** се разработва с оглед на ***херменевтиката*** при обосноваване методологичния фундамент на споменатите хуманитарни дисциплини, които за целта се сравняват с природонаучното знание.

¹⁷ *Брожстовская, И. В.* Архивы и архивное дело в зарубежных странах. М., 1971; Развитие архивного дела с древнейших времен до наших дней. Труды ВНИИДАД. Т. VIII, Ч. 1–2. М., 1972; *И. Л. Маяковский.* Архивы и архивное дело в робовладельческих государствах древности. В: Архивы и архивное дело в иностранных государствах. М., 1959; *В. В. Максаков.* История и организации архивного дело в СССР (1917–1945

г.). М., 1969; *Е. В. Старостин*. Архивное дело во Франции. М., 1984; *Т. И. Хорхордина*. История и архивы. М., 1994; И. В. Карапетянц. Экономические архивы Западной Европы и США в постиндустриальном мире. Общность и своеобразие. РГГУ. М., 1999; О. Г. Леонтьева. Архивы в современном мире. Учебное пособие. Тверь, 2004 и др.

¹⁸ *Хорхордина, Т. И.* История и архивы. Российский Государственный Гуманитарный Университет. М., 1994, с. 3–4.

¹⁹ *Кузманова, М.* История на архивите и организация на архивното дело в България. Изд. „Наука и изкуство“. С., 1966.

²⁰ *Нейкова, А.* Архиви и общество. Изд. СОФИ-Р. С., 2007, с. 219.

²¹ *Schelenberg, T. R.* Modern Archives: Principles and Techniques. Chicago: University of Chicago Press, 1966 (reprint online).

²² *Кук, Т.* Архивите в постмодерния свят: взаимодействие на архивната теория и практика след издаването на холандския учебник от 1898 г. АП, 1996, № 3–4, с. 39–41.

²³ *Imagining Archives: Essays and Reflections* by Hugh A. Taylor; appeared in 2002.

Интернет-базирани източници

<<http://electronic-library.org/>>.